

Małgorzata GałęziowskaORCID: 0000-0002-4255-260X
gosia.galeziowska@wp.pl

Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie

Zapomniana diaspora

Polacy na Kowieńszczyźnie – dawniej i obecnie, red. Wojciech Lis,
Wydawnictwo Academicon, Lublin 2023, ss. 552

DOI: 10.34739/doc.2024.21.17

Problematyka mniejszości narodowych stanowi bardzo istotny element w dyskursie społecznym, politycznym, a nade wszystko – naukowym. Jest podejmowana w kontekście tożsamości, odrębności narodowej, zwyczajów czy języka, a także migracji i kontaktów międzykulturowych¹. W ostatnich latach bada się także zależność między pandemią COVID-19 a sytuacją mniejszości narodowych i etnicznych². Wspólne dla każdej mniejszości są przekonania o jej odrębności językowej, warstwowej i kulturowej od społeczeństwa państwa, w którym dana mniejszość zamieszkuje³. Z kolei dla społeczności większościowej, jak i dla instytucji, które ją reprezentują, uniwersalne są dążenia do dominacji, działania ochraniające własną kulturę czy nawet wprost ukierunkowane na asymilację grup odręb-

¹ J. Font, M. Méndez, *Introduction*, [w:] *Surveying Ethnic Minorities and Immigrant Populations Methodological Challenges and Research Strategies*, red. J. Font, M. Méndez, Amsterdam 2013, s. 11-12; Z. Kurcz, *Od narodowości do mniejszości narodowych w Polsce*, Wrocław 2022, s. 246-248.

² A. Sakson, *Ukraińscy imigranci zarobkowi w Polsce w czasie pandemii COVID-19 i wojny rosyjsko-ukraińskiej (2020–2022)*, [w:] *Mniejszości, emigranci i uchodźcy „stare” i „nowe” wyzwania*, red. A. Adamczyk, A. Sakson, C. Trosiak, Poznań 2022, s. 159-160; A. Kuczyńska-Zonik, *Pandemia nierówności społecznych: sytuacja mniejszości narodowych i etnicznych na Łotwie i w Estonii*, Komentarze IEŚ, nr 389 (86/2021), <https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2021/05/ies-komentarze-389-86-2021.pdf> (data dostępu: 16.02.2024).

³ M. Mazurek, *Polityka wobec mniejszości w Polsce*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica” 2020, nr 21(1), s. 48-49; M. Gałęziowska, *Tożsamość organizacyjna mniejszości niemieckiej na Warmii i Mazurach*, Olsztyn 2017, s. 109-113.

nych kulturowo, takich jak mniejszości etniczne czy współcześnie częściej – migranci i uchodźcy⁴.

Główna uwaga badaczy, dotycząca współczesnej mniejszości polskiej na Litwie skupiona jest zasadniczo na terenach Wileńszczyzny, gdzie stanowią znaczącą społeczność, a w niektórych jednostkach administracyjnych są grupą większościową⁵. Natomiast Polacy na Kowieńszczyźnie stanowią szczególnie przypadkowy przypadek grupy narodowościowej, której historia każe się zastanowić nad znaczeniem długotrwałych i wszechstronnych działań administracyjnych dla stanu tożsamości etnicznej. Publikacje ich dotyczące zasadniczo kończą się na roku 1940. Późniejszy okres, gdy społeczność ta na tym obszarze uległa marginalizacji, poruszany jest przez badaczy tylko fragmentarycznie. Dlatego pierwsza publikacja, która analizuje historię i status tej społeczności w różnych okresach czasu aż do współczesności wydaje się bardzo intrygująca. Analityczne wyodrębnienie Polaków na tym terenie i wskazanie na odmienność ich losów jest ważne, gdyż na Polaków na Litwie zwykle patrzy się przez pryzmat Wilna i Wileńszczyzny w okresie międzywojennym oraz utraty tego dużego miasta z bogatą polską historią po II wojnie światowej⁶. W powszechnym ujęciu utrata ziem na wschodzie Polski, zamieszkałych przez ludność

⁴ A. Adamczyk, *Wstęp*, [w:] *Mniejszości, emigranci...*, s. 6-7.

⁵ Cf. A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR 1944-1989*, Toruń 2000; C. Żołędowski, *Białorusini i Litwini w Polsce, Polacy na Białorusi i Litwie. Uwarunkowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi*, Warszawa 2003; A. Bobryk, *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2005; Z. Kurcz, *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie. Studium socjologiczne*, Wrocław 2005; K. Sidorkiewicz, *Między demokracją a buntem. Działalność polityczna i samorządowa Polaków w Republice litewskiej (1988-2011)*, Elbląg 2011; K. Kawęcki, *Polacy na Wileńszczyźnie 1990-2012*, Warszawa 2013; A. Bobryk, *Spoleczne znaczenie funkcjonowania polskich ugrupowań politycznych w Republice Litewskiej 1989-2013*, Siedlce 2013; K. Leśniewska-Napierała, *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku*, Łódź 2015; K.J. Sidorkiewicz, *Moja Wileńszczyzna i moje Kresy*, Bydgoszcz 2015; P. Sobik, *Akcja Wyborcza Polaków na Litwie w systemie politycznym Republiki Litewskiej*, Wojnowice 2017; *Polacy na Litwie. Przeszość i teraźniejszość*, red. W. Lis, Toruń 2018; B. Jundo-Kaliszewska, *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie*, Łódź 2019; M. Mróz, *Wybrane aspekty relacji litewsko-polskich w latach 1991-2019 i ich wpływ na kondycję mniejszości polskiej w Republice Litewskiej. Raport*, Warszawa 2020; V. Sirutavičius, *Litwini a litewscy Polacy, Litwa a Polska 1988-1994*, Kraków 2022.

⁶ B. Jundo-Kaliszewska, *Etnolingwistyczna istota nacjonalizmu litewskiego i antypolonizm Litwinów na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w.*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica” 2013, nr 91, s. 221; E. Kuzborska, *Sytuacja prawna mniejszości narodowych na Litwie*, Warszawa 2012; A. Bobryk, Z. Kurcz, *Polityka etniczna Litwy*, [w:] *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Baluk, Lublin 2015, s. 239-284; M. Stefanowicz, *Polityka etniczna Litwy w latach 1990-2004*, Kraków 2019.

polską, kojarzy się najczęściej ze zmianą granic państwowych po II wojnie światowej. Tymczasem po zakończeniu I wojny światowej poza granicami państwa polskiego pozostało wiele skupisk ludności polskojęzycznej i przyznającej się do polskiej narodowości⁷.

W takiej sytuacji znalazła się polska społeczność w Republice Litewskiej w rezultacie równoległych aspiracji narodowych Polaków i Litwinów oraz postanowień traktatów międzynarodowych. Publikacja *Polacy na Kowieńszczyźnie – dawniej i obecnie* jest poświęcona uwarunkowaniom tego stanu oraz działaniom wobec mniejszości polskiej w Republice Litewskiej, podejmowanym przez rządy Polski i Litwy oraz rozmaite organizacje militarne, oświatowe, edukacyjne, sportowe. Jest ona szczególnie ważna także dlatego, że pozwala na zapoznanie się ze wszystkimi wątkami społecznymi i politycznymi, jakie dotyczą przeszłości Polaków na Litwie. Jest to obszerna, licząca ponad 550 stron książka⁸. Składa się ze wstępu, artykułu wprowadzającego, autorstwa redaktora naukowego, i trzech rozdziałów, podzielonych na wewnętrzne części problemowe, przygotowane przez poszczególnych autorów, ułożone w układzie chronologiczno-proble-mowym. Artykuły badawcze i publicystyczne napisali wybitni autorzy, mający bogaty dorobek w obszarze problemowym omawianej publikacji. Układ treści jest przejrzysty, a odbiór całości jest zdecydowanie lepszy, gdy teksty są czytane pojedynczo ze względu na zdarzające się niekiedy powtórzenia merytoryczne.

Tytułowa Kowieńszczyzna to historyczno-etnograficzna Lauda, zamieszкана przez niegdyś zwarte skupiska polskiej ludności, zasadniczo w trójkącie Kiejdany-Poniewież-Rosienie, na północ od Kowna⁹. Obszar ten stał się częścią Republiki Litewskiej, która powstała po I wojnie światowej i natychmiast zaczęła intensywnie oddziaływać na kształtowanie tożsamości narodowej obywateli, zasadniczo w opozycji do polskiej kultury i wspólnej przeszłości. Wynikało to m.in. z przekonania, że litewskie elity dobrowolnie poddawały

---

⁷ P. Eberhardt, *Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2000, T. 35, s. 220, 223; D. Matelski, *Polacy w Niemczech między wojnami (1918-1939)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2004, nr 2, s. 74-78; G. Wnętrzak, *Konflikt polsko-czechosłowacki i Śląsk Cieszyński (styczeń-luty 1919) w polskojęzycznej prasie regionu*, „Studia Interkulturowe” 2016, nr 9, s. 61-62; N. Iwanow, *Pierwszy naród ukarany. Stalinizm wobec polskiej ludności kresowej 1921-1938*, Warszawa 1991, s. 19-20.

⁸ *Polacy na Kowieńszczyźnie – dawniej i obecnie*, red. W. Lis, Lublin 2023.

⁹ Z. Sawaniewska-Mochowa, A. Zielińska, *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej. Ginąca część kultury europejskiej*, Warszawa 2007, s. 217.

się wpływom polskiej kultury, a lituanizacja Polaków miała zawsze charakter przymusowy i formalny¹⁰. Niewątpliwie łatwiej było podtrzymywać polskie cechy narodowe w większych ośrodkach miejskich wobec narastających antypolskich działań Republiki Litewskiej. Przykładem służy wielokrotnie przywoływane w omawianej publikacji ograniczanie dostępu do języka polskiego w sferze publicznej, a także w szkolnictwie.

We wstępie omawianej publikacji Wojciech Lis, redaktor naukowy, zasygnalizował drastyczne zmniejszanie się liczebności Polaków na Kowieńszczyźnie, obserwowane od końca I wojny światowej oraz wskazał konieczność określenia głównych przyczyn tego stanu rzeczy. Następujący po nim artykuł tego samego autora, mający charakter wprowadzenia do treści publikacji, zaznajał czytelnika z głównymi tezami polityki państwa litewskiego wobec Polaków na Kowieńszczyźnie w XX w., prawnych porozumieniach wewnątrz- i międzypaństwowych oraz działalności podejmowanej przez tę mniejszość, a także o zasadniczych cechach mniejszości polskiej na Litwie Kowieńskiej¹¹. Są one bardziej szczegółowo opisane w innych rozdziałach monografii i czasem się powtarzają. Jak już wspomniano, podczas lektury książki czytelnik często ma wrażenie, że dany problem, zdarzenie czy dane statystyczne już były przedstawione w którymś wcześniejszym tekście. Z jednej strony utrwala to wiedzę, a z drugiej strony skłania to do pomijania tych partii tekstów i nie zachęca do wnikania, czy są w nich treści pogłębione i różnice, a takie przecież się zdarzają.

Pierwszy rozdział nosi tytuł *Polityka Litwy Kowieńskiej wobec mniejszości polskiej* i zawiera pięć artykułów szczegółowych. W tekście Krzysztofa Buchowskiego *Polacy na Kowieńszczyźnie i Suwalszczyźnie wobec litewskiej państwowości 1918-1920* czytelnik znajduje nie tylko genezę współczesnego państwa litewskiego, ale przede wszystkim stratyfikacyjny obraz omawianego terytorium. Dowiadyuje się przy tym, że polska społeczność tworzyła tam wyższe warstwy kulturalne i ekonomiczne¹². W tekście wskazano też na czynnik rosyjski i niemiecki w konflikcie między Polakami i Litwinami oraz na

¹⁰ B. Jundo-Kaliszewska, *Etnolingwistyczna istota...*, s. 237-238.

¹¹ W. Lis, *Mniejszość polska na Kowieńszczyźnie – stosunek do ludności polskiej w Republikach Litewskich w kontekście współczesnych metod lituanizacji Polaków na Wileńszczyźnie*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 9-36.

¹² K. Buchowski, *Polacy na Kowieńszczyźnie i Suwalszczyźnie wobec litewskiej państwowości 1918-1920*, [w:] *ibidem*, s. 40.

podpisywane wówczas traktaty pokojowe. Przedstawiono również działalność niepodległościową Polaków w kontekście walk z armią bolszewicką o Wileńszczyznę i Wilno¹³, aktywność lokalnych oddziałów polskiej „Samoobrony”¹⁴, a także próbę przeprowadzenia puczu na Suwalszczyźnie¹⁵. O usiłowaniu odzyskania Kowieńszczyzny dla państwa polskiego traktuje artykuł Joanny Gierowskiej-Kałaaur *O tym, co się miało wydarzyć i co się wydarzyło w Kownie w sierpniu 1919. Fakty i hipotezy*. Przedstawiono w nim federacyjną koncepcję państw litewskiego i polskiego, proponowaną przez marszałka Józefa Piłsudskiego¹⁶. Koncepcja ta została skonfrontowana z realną sytuacją polityczną i aktywnością Polskiej Organizacji Wojskowej, zakończoną nieudanym zamachem w Sejnach¹⁷ i nieudanym powstaniem w Kownie¹⁸. Opis przebiegających w tle dyplomatycznych pertraktacji ilustruje impas polityczny, na który nałożyły się kłopoty z przekazem informacji, błędy wywiadowcze oraz „nieuzasadniona samodzielność” konspiratorów¹⁹. Obrazu dopełnia relacja z procesu i gehenny aresztowanych Polaków²⁰. Niezwykle cennym elementem artykułu są dane więźniów politycznych z 1925 r., osadzonych w więzieniu w Kownie²¹.

Kolejne artykuły w I rozdziale książki o Polakach na Kowieńszczyźnie zaznajamiają czytelnika z aktywnością wywiadów państw polskiego i litewskiego w okresie międzywojennym oraz z metodami depolonizacji i wynaradawianiem Polaków. O państwowej „działalności specjalnej” Lech Wyszczelski pisze w kontekście dążeń federacyjnych J. Piłsudskiego²², działalności POW i oddziałów samoobronnych²³, aktywności polskiego wywiadu i przekazów propagandowych²⁴. Taka działalność ze strony Litwy została zilustrowana przykładami dezinformacji²⁵, działań militarnych²⁶ i terrorystycznych²⁷.

---

¹³ Ibidem, s. 47.

¹⁴ Ibidem, s. 44-47.

¹⁵ Ibidem, s. 48-51.

¹⁶ J. Gierowska-Kałaaur, *O tym, co się miało wydarzyć i co się wydarzyło w Kownie w sierpniu 1919. Fakty i hipotezy*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 61-63.

¹⁷ Ibidem, s. 67.

¹⁸ Ibidem, s. 78.

¹⁹ Ibidem, s. 73-75.

²⁰ Ibidem, s. 85 i nn.

²¹ Ibidem, s. 98-101.

²² L. Wyszczelski, *Litewskie i polskie działania specjalne w latach 1919-1938*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 110.

²³ Ibidem, s. 111, 114-115, 121-122.

²⁴ Ibidem, s. 117 i nn.

²⁵ Ibidem, s. 108.

²⁶ Ibidem, s. 112.

Autor podkreślił też znaczącą zmianę, która zaszła w dyplomatycznych stosunkach między państwami po śmierci polskiego pogranicznika na początku 1938 r.²⁸

W kolejnym tekście Zdzisław J. Winnicki przedstawił procesy lituanizowania mniejszości polskiej na Litwie Kowieńskiej, skoncentrowane głównie w sferze językowej, silnie powiązanej przecież z poczuciem świadomości narodowej. Punktem wyjścia jest teza obowiązująca w Litewskiej Republice, że nie ma Polaków, są spolonizowani Litwini, którym należy ułatwić powrót do korzeni²⁹. Ilustruje to analiza litewskiego zapisu polskich nazwisk. Autor wykorzystał spis abonentów telefonów z powiatu janowskiego – Jonava – z 2002 r., z których 1/3 ma nazwiska polskie, acz zapisane w litewskiej formule gramatycznej³⁰. Przykład tego obszaru, niegdyś zamieszkanego przez zwarte skupiska ludności mówiącej po polsku, oddaje skutki wieloletniego ograniczania możliwości formalnego używania języka polskiego. Proces ten referuje również Marian Kałuski, pisząc wprost o wynaradawianiu Polaków na Kowieńszczyźnie. Mechanizm ten przedstawił zasadniczo w odniesieniu do nacjonalizmu litewskiego, który miał narodzić się wśród Litwinów w Prusach Wschodnich³¹ oraz represji władz carskich po powstaniu styczniowym. Przedstawione w artykule metody to deprecjonowanie języka i kultury polskiej najpierw na rzecz kultury rosyjskiej, a po zakończeniu I wojny światowej – litewskiej³². Były to również działania formalne, w rodzaju obowiązkowych wpisów o litewskiej narodowości do paszportów, likwidacji polskich szkół i organizacji. Litewska reforma rolna, ograniczając wielkość głównie polskich majątków, spowodowała znaczne osłabienie gospodarcze polskiej warstwy ziemiańskiej³³. Autor podkreślił także to, że istniał znaczny rozdział między polską a litewską społecznością na Litwie Kowieńskiej i administracyjna lituanizacja nie wywołała pożądanej etnicznej integracji³⁴. Odrębnie w tym tekście zostały pokazane działania wewnątrz Kościoła katolickiego w Litwie, także służące wynaradawianiu Polaków. Polegały one głównie na nie-

²⁷ Ibidem, s. 116.

²⁸ Ibidem, s. 127.

²⁹ Z.J. Winnicki, *Depolonizacja formalna na Litwie Kowieńskiej (obszar międzywojennej Republiki Litewskiej)*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 131.

³⁰ Ibidem, s. 136-145.

³¹ M. Kałuski, *Metody wynaradawiania Polaków na Litwie Kowieńskiej*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 154.

³² Ibidem, s. 156.

³³ Ibidem, s. 175.

³⁴ Ibidem, s. 177.

ustannym zmniejszaniu liczby księży mówiących po polsku, a w konsekwencji na postępującym ograniczaniu dostępu do liturgii i sakramentów udzielanych po polsku³⁵.

Rozdział II, zatytułowany *Działalność oświatowo-kulturalna mniejszości polskiej na Litwie Kowieńskiej*, zawiera teksty o znaczeniu języka polskiego i polskiej literatury w podtrzymywaniu tożsamości narodowej oraz dotyczące represjonowania polskich organizacji na tym terenie. Rozdział otwiera artykuł Haliny Karaś, traktujący o charakterystycznych cechach polszczyzny na Kowieńszczyźnie i powodach zmniejszania się zasięgu języka polskiego. Autorka zwróciła uwagę na prestiż towarzyszący znajomości języka polskiego, utożsamianego z kompetencjami wyższych warstw społecznych, z wykształceniem i ekonomiczną niezależnością³⁶. Wskazała też na jego funkcje interdialektu, które straciły na znaczeniu w połowie XX w.³⁷ W kolejnym artykule, autorstwa Teresy Daleckiej, został zarysowany *Literacki obraz dworów na Kowieńszczyźnie „W dolinie Issy” Czesława Miłosza i „Szczenięcych latach” Melchiora Wańkowicza*. Polskie dwory jawią się tam jako oaza spokoju, ostoja polskości i miejsce podtrzymywania tradycji „zakonserwowanej w XVIII w.”³⁸. Równocześnie były to przestrzenie pogranicza, funkcjonujące w pewnej niepewności i ciągłej zmianie, ale które – zgodnie z analizą literacką i stanem faktycznym – nie mogły przetrwać w nowoczesnym państwie litewskim³⁹.

Działalność polskich organizacji, obejmująca także podtrzymywanie polskiego języka wśród Polaków na Kowieńszczyźnie, została przedstawiona na przykładzie funkcjonowania Towarzystwa Szerzenia Oświaty Wśród Polaków w Kownie oraz stowarzyszeń i organizacji młodzieżowych, w tym także studenckich. Henryka Ilgiewicz przeanalizowała formalne problemy w ich działalności oraz skutecznie podejmowane przez nie próby przetrwania. Podkreśliła szczególnie znaczenie bibliotek i czytelni z polską literaturą, istniejących w strukturze części stowarzyszeń⁴⁰. Zwróciła też uwagę na to, że po

---

³⁵ Ibidem, s. 178 i nn.

³⁶ H. Karaś, *Polszczyzna kowieńska – historia i współczesność*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 208 i 218.

³⁷ Ibidem, s. 219.

³⁸ T. Dalecka, *Literacki obraz dworów na Kowieńszczyźnie „W dolinie Issy” Czesława Miłosza i „Szczenięcych latach” Melchiora Wańkowicza*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 243.

³⁹ Ibidem, s. 237.

⁴⁰ H. Ilgiewicz, *Towarzystwa Szerzenia Oświaty Wśród Polaków w Kownie (1909-1932)*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 266.

powstaniu Republiki Litewskiej Polacy na Kowieńszczyźnie tracili pracę w urzędach administracji państwowej i samorządowej⁴¹. Przymuszczałnie miało to istotny wpływ na ich aktywność społeczną. Ten aspekt działalności polskiej na Litwie miał nieco mniejsze znaczenie w sferze instytucji młodzieżowych, niemniej zaznaczały się represje za przynależności do harcerstwa czy organizacji paramilitarnych – w czasie, gdy jeszcze działały. Zostało to przedstawione w tekście Danuty Kamilewicz-Rucińskiej, w którym jest też opis problemów proceduralnych, towarzyszących poczynaniom Związku Harcerstwa Polskiego czy „Sokoła”⁴². Bardzo ciekawy jest tu wątek organizacji zrzeszających polskich studentów w Kownie, szczególnie, że niewielka liczba Polaków kończyła studia na Uniwersytecie Witolda Wielkiego⁴³.

Rozdział II zamykają dwa artykuły, związane ze inicjatywami Polaków z Kowieńszczyzny w sferze medialnej. Pierwszy z nich obejmuje temat prasy lokalnej, wydawanej dla mniejszości polskiej i przez nią samą. Anita Magowska scharakteryzowała takie tytuły jak „Dzień Kowieński”, „Strzechę Rodzinną”, „Dzwon Świąteczny” (wraz ze wszystkimi zmianami tytułów), a także wydawnictwa ulotne⁴⁴. Drugi tekst to bardzo wnikliwa analiza zawartości wydawanego w Polsce czasopisma „Sprawy Międzynarodowe”, wykonana ze względu na przeświadczenia o mniejszości polskiej w Republice Litewskiej. Cezary Żołędowski wyodrębnił wątki dotyczące dyskryminacji osób o polskiej tożsamości narodowej i polskich instytucji, z wartym podkreślenia „toposem dyskryminacji zawodowej”, zauważalnym wobec Polaków-specjalistów⁴⁵. Sprecyzował również istniejący na łamach czasopisma „topos samoorganizowania litewskich Polaków” i „uporczywego trwania przy polskości”⁴⁶.

Rozdział III omawianej publikacji nosi tytuł *Stosunek władz litewskich wobec mniejszości polskiej na Kowieńszczyźnie w okresie II wojny światowej i w czasach współczesnych*. Problematyka ta została wszechstronnie zilustrowana. Pierwszy pryzmat tworzy polska działalność konspiracyjna podczas wojny, przedstawiona w tekście

⁴¹ Ibidem, s. 263.

⁴² D. Kamilewicz-Rucińska, *Zrzeszona młodzież polska Kowieńszczyzny (1918-1940)*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 281-282.

⁴³ Ibidem, s. 290 i nn.

⁴⁴ A. Magowska, „Synowie niepodzielnej Ojczyzny Jagiellonów” w świetle ich prasy, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 314.

⁴⁵ C. Żołędowski, *Problemy mniejszości polskiej w międzywojennej Litwie na łamach „Spraw Narodowościowych”*, [w:] *ibidem*, s. 380.

⁴⁶ Ibidem, s. 370-372.

Jarosława Wołkonowskiego. Jest w nim geneza utworzenia w Kownie Podokręgu Związku Walki Zbrojnej i jego działalność szkoleniowa pod okupacją radziecką, a potem niemiecką⁴⁷. Autor podkreślił, że „włączenie do struktur wileńskiego Okręgu AK Podokręgu (Inspektoratu E) Litwa Kowieńska, całego terytorium obcego państwa, na którym działała dobrze zorganizowana polska podziemna organizacja (...) jest bez wątpienia ewenementem w całym Polskim Państwie Podziemnym”⁴⁸. Charakterystyczne było również to, że na terenie Kowieńszczyzny nie tworzone oddziałów partyzanckich, ale powstawały siatki konspiracyjne, gromadzono broń i przeprowadzano szkolenia⁴⁹. Niewątpliwie represje towarzyszące takiej działalności znacznie przyczyniły się do zmniejszenia się liczby Polaków na tym obszarze. Publicystyczny obraz tego stanu rzeczy przedstawił Adam Chajewski, pisząc o opresyjnej aktywności Litwinów, dążących do odrębnej państwowości w pierwszej połowie XX w., ale twierdząc przy tym, że Polska „zpracowała sobie na litewską nieufność”⁵⁰. Ów autor wskazał również na „efektywność i onnipotencję systemu sowieckiego, zainfekowanego dwoma polskimi szowinizmami – litewskim i rosyjskim”⁵¹.

Istotną antypolską działalność instytucji radzieckich ilustruje szczegółowo kolejny artykuł. Adam Bobryk posłużył się przykładem aktywności KGB w Litewskiej SRR po zarejestrowaniu NSZZ „Solidarność” i w czasie stanu wojennego w Polsce na terenie „byłej guberni suwalskiej Królestwa Polskiego”⁵². Autor zwrócił uwagę, że wydarzenia w Polsce skierowały uwagę KGB na mniejszość polską na tym terenie, ale „jej niewielka liczebność, rozproszenie, marginalizacja i niski status społeczny sprawiły, że nie budziła ona zaniepokojenia władz”⁵³. Służby wywiadowcze zintensyfikowały tworzenie tam

---

⁴⁷ J. Wołkonowski, *Polacy z Litwy Kowieńskiej w podziemiu polskim w latach 1939-1945*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 398-400.

⁴⁸ Ibidem, s. 420.

⁴⁹ Ibidem, s. 405-406.

⁵⁰ A. Chajewski, „Czart swoje”, czyli miękka eksterminacja Polaków na Litwie Kowieńskiej. Ostatnim Obywatelom Rzeczypospolitej Obojga Narodów – Laudańczykom i Wędziaogolanom, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 452.

⁵¹ Ibidem, s. 462.

⁵² A. Bobryk, *Od „Solidarności” do stanu wojennego. KGB LSRR wobec Polski i Polaków na litewskiej części dawnej guberni suwalskiej*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 477.

⁵³ Ibidem, s. 495. Była to diametralnie odmienna sytuacja niż na terenach Wileńszczyzny, gdzie liczebność i aktywność Polaków w okresie pierwszej „Solidarności” i stanie wojennym budziły ogromne zaniepokojenie władz. Tym bardziej, iż w tym czasie doszło w tym regionie do pierwszych strajków, protestów czy też rozpowszechniania nielegalnych wydawnictw. Eadem, *Polacy na Wileńszczyźnie wobec systemu*

siatki informatorów, aby kontrolować przepływ informacji, zapobiegać potencjalnym strajkom czy innym, niepożądanym publicznym wydarzeniom⁵⁴. W podsumowaniu autor podkreślił nie tylko postępujące wykluczenie polskiej mniejszości na omawianym obszarze, ale też powolne wykreślanie jej z historii i ludzkiej pamięci.

Jak się wydaje, procesy te były podobne w państwie litewskim w granicach sprzed II wojny światowej i w powojennej socjalistycznej republice radzieckiej. Obejmowały zasadniczo lituanizację i deklasację polskiej mniejszości, jak ujęła to w kolejnym artykule Monika Brzozowska⁵⁵. Są one szczególnie ciekawe w okresie po 1991 r. wobec kształtowania na nowo stosunków dyplomatycznych z Polską i litewskiego ustawodawstwa o języku narodowym. Według autorki warto zwrócić przy tym zwrócić uwagę na wyludnianie się państwa litewskiego, co skłania państwo do radykalizowania działań podtrzymujących litewską kulturę⁵⁶. Autorka skonstatowała również, że procesom tym łatwiej jest przeciwdziałać na Wileńszczyźnie ze względu na licniejszą polską ludność, podczas gdy Polakom na Kowieńszczyźnie dużo trudniej przychodzi wyegzekwować przysługujące jej prawa. Przykładem służy autorce sytuacja ok. 300 Polaków w Wędziagole, którzy stanowią 1/3 ludności tego miasteczka⁵⁷. Polskim mieszkańcom tej miejscowości poświęcony jest ostatni tekst w tym rozdziale, czyli spisana przez Ryszarda Jankowskiego rozmowa z „Leonią Piotrowską (Leoniją Petrauskaitė), Zofią Pilip (Zofiją Pilypieniė) oraz Ryszardem Jankowskim (Ričardasem Jankauskasem)”⁵⁸. Przymuszczalnie jest to swoiste zakończenie i posumowanie całej publikacji, gdyż z rozmowy wynikają wskazania na zasadnicze przyczyny zanikania mniejszości polskiej na Kowieńszczyźnie po I wojnie światowej. Jest to rezultat wprawdzie zmieniającego się, ale nieustannego ograniczania obecności języka polskiego w sferze publicznej – w szkołach, w kościele i w urzędach. Ponadto jest to litewska wierność przekonaniu o mieszkających

---

radzieckiego. Lata osiemdziesiąte XX wieku w świetle raportów KGB, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2014, nr 11, s. 31-58.

⁵⁴ A. Bobryk, *Od „Solidarności” do...*, s. 485-486.

⁵⁵ M. Brzozowska, *Lituanizacja i deklasacja mniejszości polskiej na Kowieńszczyźnie w latach 1918-1939 i 1991-2022*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 503-504.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 515-518, 519.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 519-522.

⁵⁸ R. Jankowski, *„Ziemia zabrana, domy zburzone, ludzie zesłani, zmieniona tożsamość człowieka”. Relacja z nocnej Polaków rozmowy, przeprowadzonej 26 czerwca 2022 w Domu Polskim w Wędziagole. Wątki rozmowy spisał i przypisami opatrzył Adam Chajewski*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 528.

na Litwie spolonizowanych Litwinach, a nie o Polakach⁵⁹. Jest to również przeświadczenie o procesie „pełzającej lituanizacji”⁶⁰, zilustrowane przykładem zapisu nazwisk i napisach na nagrobkach na cmentarzu w Wędziagole, niegdyś polskim, a współcześnie coraz częściej litewskim⁶¹.

Omawiana publikacja wskazuje na swoiste cechy Polaków mieszkających na Kowieńszczyźnie, podkreśla odmiennosc ich losów, naświetla szczegóły wydarzeń historycznych i procesów społecznych. Sugeruje też, że długotrwała polityka ograniczająca polską kulturę i używanie polskiego języka okazała się skutecznym narzędziem zmniejszania liczebności osób podtrzymujących polską tożsamość narodową na tym obszarze – jest to obecnie ok. 0,5%⁶². Sytuacja Polaków na Kowieńszczyźnie była i jest ściśle związana ze stanem stosunków dyplomatycznych między państwem polskim i litewskim. Jest także mocno powiązana z narastającymi migracjami i mobilnością społeczną, przekształceniem struktury etnicznej oraz z orientacją narodotwórczą. Są to cechy charakterystyczne dla społeczeństw Polski i Litwy, a co ciekawe, po 1989 r. to Litwa jako pierwsza wprowadziła prawne rozwiązania określające położenie mniejszości narodowych. W tym państwie działa obecnie ok. 300 organizacji pozarządowych mniejszości narodowych i etnicznych⁶³.

---

⁵⁹ Ibidem, s. 535. Jednym z elementów tych oddziaływań było upowszechnianie, koncepcji wiczów litewskich (vičuv Litevskich). Zakładała ona, iż nie ma na Litwie Polaków, natomiast osoby, które mają końcówkę nazwiska wicz (vič), np. Mickiewicz, są potomkami szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego, błędnie uważający się za przynależących do narodu polskiego, którym należało przywrócić litewskość. Koncepcja ta była rozwijana w latach 1989-1992, a jednym z jej głównych orędowników był mieszkaniec Kowna Edvardas Satkevičius (stosował on także czasami wersję nieugramatyzowaną nazwiska Satkevič). Należy zwrócić uwagę, iż we wskazanym okresie w sposób dynamiczny rozwijane były procesy odrodzenia narodowego zarówno Polaków, jak i Litwinów, które nie tylko niejednokrotnie były rozbieżne, a nawet wielokrotnie przeciwstawne. A. Bobryk, *Společna rola mitu etničného w ujęciu Stanislava Ossowskiego na przykładzie współczesnej teorii wiczów litewskich*, [w:] *Koncepcje socjologiczne Stanislava Ossowskiego a teoretyczne i praktyczne zagadnienia współczesności* (Materiały z konferencji naukowej w Zielonej Górze 20-21.10.2003 r.), red. M. Chałubiński, J. Goćkowski, I. Kaczmarek-Murzyniec, A. Woźniak, Toruń 2004, s. 408-420.

⁶⁰ R. Jankowski, „Ziemia zabrana...”, s. 539.

⁶¹ Ibidem, s. 547-548.

⁶² W. Lis, *Polacy na Kowieńszczyźnie dawniej i obecnie*, [w:] *Polacy na Kowieńszczyźnie...*, s. 7.

⁶³ N. Kasatkina, V. Beresnevičiūtė, *Ethnic Structure. Inequality and Governance of the Public Sector in Lithuania*, [w:] *Ethnic inequalities and public sector governance*, red. Y. Bangura, Basingstoke 2006, s. 38-39; M. Barwiński, K. Leśniewska, *Sytuacja mniejszości narodowych w Polsce i na Litwie – studium porównawcze*, „Przegląd Geograficzny” 2014, t. 86, z. 4, s. 511-512; A. Kuczyńska-Zonik, K. Szwed, *Prawa mniej-*

Pragnienie suwerenności i demokracji, cechujące Litwinów i Polaków, sprawia, że mniejszości narodowe w granicach ich państw wymagają szczególnej uwagi i precyzyjnych rozwiązań politycznych. Warto tu wskazać, że do cech państw demokratycznych należy publiczna aktywność ich obywateli oraz ich prawo do przeciwstawiania się własnym politykom⁶⁴. Losy mniejszości polskiej na Kowieńszczyźnie są dobrym przykładem na to, że o tożsamość narodową trzeba zabiegać i walczyć, ale bez administracyjnego wsparcia zarówno państwa macierzystego, jak i państwa-gospodarza jest to bardzo trudne. Niewątpliwie recenzowana książka pod redakcją Wojciecha Lisa wypełnia istotną lukę badawczą. Niemniej należy zwrócić uwagę na drobne potknięcia, jak np. powtórzenia merytoryczne w poszczególnych tekstach (co zapewne ułatwiało autorom nakreślanie tła wydarzeń), czy pewne niedostatki w zakresie opisu współczesnych działań o charakterze instytucjonalnym. Jednakże bez wątpienia publikację *Polacy na Kowieńszczyźnie – dawniej i obecnie* należy ocenić bardzo wysoko. Oddaje ona aktualny stan wiedzy, inspirując do dalszych badań i pogłębionych analiz. Można ją polecić szerokiemu kręgowi odbiorców, a zwłaszcza historykom, socjologom, politologom, językoznawcom, a nawet specjalistom z zakresu bezpieczeństwa narodowego.

Bibliografia / References

- Adamczyk A., *Wstęp*, [w:] *Mniejszości, emigranci i uchodźcy „stare” i „nowe” wyzwania*, red. A. Adamczyk, A. Sakson, C. Trościak, Poznań 2022.
- Barwiński M., Leśniewska K., *Sytuacja mniejszości narodowych w Polsce i na Litwie – studium porównawcze*, „Przegląd Geograficzny” 2014, t. 86, z. 4.
- Bobryk A., Kurcz Z., *Polityka etniczna Litwy*, [w:] *Polityka etniczna współczesnych państw Europy Środkowo-Wschodniej*, red. H. Chałupczak, R. Zenderowski, W. Bałuk, Lublin 2015.
- Bobryk A., *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987-1997*, Toruń 2005.
- Bobryk A., *Polacy na Wileńszczyźnie wobec systemu radzieckiego. Lata osiemdziesiąte XX wieku w świetle raportów KGB*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2014, nr 11.

---

zości narodowych na Litwie, Warszawa 2020, s. 5, 17; A. Bobryk, *The cultural security of Lithuania*, [w:] *Cultural Security. Theory – Selected Aspects – Case Studies*, red. E. Szyszlak, R. Wiśniewski, R. Zenderowski, Berlin 2023, s. 175-187.

⁶⁴ J. Mucha, *Demokratyzacja i mniejszości kulturowe. Polska przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, „Studia Socjologiczne” 1992, nr 1-2, s. 31-32.

- Bobryk A., *Spoleczna rola mitu etnicznego w ujęciu Stanisława Ossowskiego na przykładzie współczesnej teorii wiczów litewskich*, [w:] *Koncepcje socjologiczne Stanisława Ossowskiego a teoretyczne i praktyczne zagadnienia współczesności* (Materiały z konferencji naukowej w Zielonej Górze 20-21.10.2003 r.), red. M. Chałubiński, J. Goćkowski, I. Kaczmarek-Murzyniec, A. Woźniak, Toruń 2004.
- Bobryk A., *Spoleczne znaczenie funkcjonowania polskich ugrupowań politycznych w Republice Litewskiej 1989-2013*, Siedlce 2013.
- Bobryk A., *The cultural security of Lithuania*, [w:] *Cultural Security. Theory – Selected Aspects – Case Studies*, red. E. Szyszlak, R. Wiśniewski, R. Zenderowski, Berlin 2023.
- Eberhardt P., *Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2000, T. 35, s. 220, 223;
- Font J., Méndez M., *Introduction*, [w:] *Surveying Ethnic Minorities and Immigrant Populations Methodological Challenges and Research Strategies*, red. J. Font, M. Méndez, Amsterdam 2013.
- Gałęziowska M., *Tożsamość organizacyjna mniejszości niemieckiej na Warmii i Mazurach*, Olsztyn 2017.
- Jundo-Kaliszewska B., *Etnolingwistyczna istota nacjonalizmu litewskiego i antypolonizm Litwinów na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w.*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 2013, nr 91, s. 221;
- Jundo-Kaliszewska B., *Zakładnicy historii. Mniejszość polska w postradzieckiej Litwie*, Łódź 2019.
- Kasatkina N., Beresnevičiūtė V., *Ethnic Structure. Inequality and Governance of the Public Sector in Lithuania*, [w:] *Ethnic inequalities and public sector governance*, red. Y. Bangura, Basingstoke 2006.
- Kawęcki K., *Polacy na Wileńszczyźnie 1990-2012*, Warszawa 2013.
- Kuczyńska-Zonik A., *Pandemia nierówności społecznych: sytuacja mniejszości narodowych i etnicznych na Łotwie i w Estonii*, Komentarze IES, nr 389 (86/2021), <https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2021/05/ies-komentarze-389-86-2021.pdf>.
- Kuczyńska-Zonik A., Szwed K., *Prawa mniejszości narodowych na Litwie*, Warszawa 2020.
- Kurcz Z., *Mniejszość polska na Wileńszczyźnie. Studium socjologiczne*, Wrocław 2005.
- Kurcz Z., *Od narodowości do mniejszości narodowych w Polsce*, Wrocław 2022.
- Kuzborska E., *Sytuacja prawna mniejszości narodowych na Litwie*, Warszawa 2012.
- Iwanow N., *Pierwszy naród ukarany. Stalinizm wobec polskiej ludności kresowej 1921-1938*, Warszawa 1991.
- Leśniewska-Napierała K., *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji mniejszości polskiej na Litwie i Łotwie po 1990 roku*, Łódź 2015.
- Matelski D., *Polacy w Niemczech między wojnami (1918-1939)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2004, nr 2, s. 74-78.
- Mazurek M., *Polityka wobec mniejszości w Polsce*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica” 2020, nr 21(1).
- Mróz M., *Wybrane aspekty relacji litewsko-polskich w latach 1991-2019 i ich wpływ na kondycję mniejszości polskiej w Republice Litewskiej. Raport*, Warszawa 2020.
- Mucha J., *Demokratyzacja i mniejszości kulturowe. Polska przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych*, „Studia Socjologiczne” 1992, nr 1-2.
- Polacy na Kowieńszczyźnie – dawniej i obecnie*, red. W. Lis, Lublin 2023.
- Polacy na Litwie. Przeszołość i teraźniejszość*, red. W. Lis, Toruń 2018.

- Sakson A., *Ukraińscy imigranci zarobkowi w Polsce w czasie pandemii COVID-19 i wojny rosyjsko-ukraińskiej (2020–2022)*, [w:] *Mniejszości, emigranci i uchodźcy „stare” i „nowe” wyzwania*, red. A. Adamczyk, A. Sakson, C. Trosiak, Poznań 2022.
- Sawaniewska-Mochowa Z., Zielińska A., *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej. Ginąca część kultury europejskiej*, Warszawa 2007.
- Sidorkiewicz K., *Między demokracją a buntem. Działalność polityczna i samorządowa Polaków w Republice litewskiej (1988-2011)*, Elbląg 2011.
- Sidorkiewicz K. J., *Moja Wileńszczyzna i moje Kresy*, Bydgoszcz 2015.
- Sirutavičius V., *Litwini a litewscy Polacy, Litwa a Polska 1988-1994*, Kraków 2022.
- Sobik P., *Akcja Wyborcza Polaków na Litwie w systemie politycznym Republiki Litewskiej*, Wojnowice 2017.
- Srebrakowski A., *Polacy w Litewskiej SRR 1944-1989*, Toruń 2000.
- Stefanowicz M., *Polityka etniczna Litwy w latach 1990-2004*, Kraków 2019.
- Wnętrzak G., *Konflikt polsko-czechosłowacki i Śląsk Cieszyński (styczeń-luty 1919) w polskojęzycznej prasie regionu*, „*Studia Interkulturowe*” 2016, nr 9.
- Żołędowski C., *Białorusini i Litwini w Polsce, Polacy na Białorusi i Litwie. Uwarunkowania współczesnych stosunków między większością i mniejszościami narodowymi*, Warszawa 2003.